

První etapa výzkumu v areálu premonstrátské kanonie v Teplé

RADEK ŠIROKÝ – KAREL NOVÁČEK

Klíčová slova: premonstráti — archeologie — západní Čechy — kanonie Teplá — stavebně-historický průzkum

Článek shrnuje výsledky první etapy archeologického výzkumu vyvolaného právě začínající památkovou obnovou tepelské kanonie. Průzkumy a sondáže soustředěné do jižní části klášterního areálu přinesly řadu poznatků o morfologii terénu v době před lokací konventu, o nejstarším opevnění lokality a podobě středověkého konventu, o zakládání barokních budov a souvisejících kanalizačních systémech. Poznatky budou zohledněny v projektu památkové obnovy.

Dosavadní výzkum klášterního areálu

Premonstrátský klášter v Teplé byl od svého založení roku 1193 až do poloviny 20. století mimořádně vlivnou institucí v oblasti Tepelské plošiny, Mariánskolázeňska a východních okrajů Slavkovského lesa. Podíl kláštera na dějinách tohoto regionu a na systematickém utváření zdejší kulturní krajiny posilovala právě jeho kontinuita: řeholní centrum jako jediné z velkých západočeských fundací přežilo husitské bouře i josefínské církevní reformy a bylo opět obnoveno po skončení éry socialistického Československa v roce 1990. Budovy kláštera, jeho historická knihovna i jeho zázemí tvoří, i přes nezanedbatelnou míru devastace způsobené armádním využitím v období let 1950–1978, hodnotný památkový celek, který byl v září 2008 prohlášen vládou za národní kulturní památku (obr. 1).

Ke studiu dějin tepelské kanonie je k dispozici neobvykle bohatá, navíc velmi dobře zpřístupněná pramenná základna.¹ Díky ní je klášter v Teplé předmětem zájmu již několika generací historiků různých specializací.² Velká pozornost byla doposud věnována počátkům kláštera a osobě fundátora – blahoslaveného Hroznaty,³ stranou nezůstaly ani otázky středověké kolonizace a územního vývoje tepelského klášterního panství.⁴ Přestože původní práce věnované minulosti kláštera lze počítat na desítky, jeho architekturu, stavebnímu a prostorovému vývoji byla prozatím věnována podstatně menší pozornost. První práce s touto tematikou vznikly na počátku 20. století v rámci historického bádání pěstovaného v okruhu kláštera.⁵ Vyčerpávající uměleckohistorický přehled tepelského památkového fondu zpracoval v rámci soupisu památek A. Gnirs,⁶ návazav na starší přehled K. V. Zapa.⁷ Shrnutí stavebního vývoje kláštera obsahuje příslušné heslo v *Encyklopedii českých klášterů*.⁸ Nejhodnotnější, dodnes zachovaná stavba klášterního areálu, románsko-gotický konventní chrám Zvěstování Panny Marie, figuruje ve

všech přehledných pracích o české architektuře přelomu raného a vrcholného středověku.⁹ Pozornost byla pochopitelně věnována také vrcholně barokní architektonické tvorbě, především podílu Kryštofa Dientzenhofera na výstavbě nového konventu.¹⁰ Nejnovější monografické zpracování tepelských dějin se architektuře kanonie věnuje jen okrajově a nepřináší v této věci nic nového.¹¹ Za důležité přípravné studie lze pokládat podrobnou archivní rešerši ke stavebnímu vývoji areálu¹² a zhodnocení souboru epigrafických památek kláštera.¹³

Archeologický výzkum Teplé byl dosud nesystematický a nahodilý, ačkoli první dokumentace archeologických situací byla pořízena už velice záhy, v období let 1902–1904, při stavbě nového komplexu klášterní knihovny

- 1 HOFFMANN, F.: *Soupis rukopisů knihovny Kláštera premonstrátů Teplá 1–2*.
- 2 První kritické práce o dějinách kláštera publikovali historikové z řad tepelských konventuálů, například KARLÍK, H. J.: *Hroznata und die Prämonstratenser-Abtei Tepl*; GRASSL, B.: *Geschichte und Beschreibung des Stiftes Tepl*.
- 3 Především HAUBERTOVÁ, K.: *O nejstarších tepelských listinách*; ŽEMLIČKA, J.: *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského*; KUBÍN, P.: *Blahoslavený Hroznata*; HLINOMAZ, M.: *Kláster premonstrátů Teplá*.
- 4 Například KÄUBLER, R.: *Ein Beitrag zum Rundlingsproblem aus dem Tepler Hochland*; ČECHURA, J.: *Das Stift Tepl in den Jahren 1193 bis 1650*; CHARVÁTOVÁ, K.: *Vývoj osídlení na panství v Teplé ve 13. století*; ČECHURA, J.: *Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské*.
- 5 TOTZAUER, R.: *Der Konventsgarten des Stiftes Tepl im 17. Jahrhundert*; HELMER, G.: *Zur Geschichte des Gartens und der Gebäude im Stifte Tepl*.
- 6 GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad*, s. 368–464.
- 7 ZAP, K. V.: *Výlet přes Plzeň do Teplé a jejího okolí*.
- 8 VLČEK, P.; SOMMER, P.; FOLTÝN, D.: *Encyklopedie českých klášterů*, s. 665–670.
- 9 Především MERHAUTOVÁ, A.: *Raně středověká architektura v Čechách*, s. 334–338.
- 10 NAŇKOVÁ, V.: *Na okraj dvou článků o barokní architektuře v Čechách*, s. 135–136; VILÍMKOVÁ, M.: *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 67–68.
- 11 HLINOMAZ, M., c. d., s. 137–147.
- 12 ZAHRADNÍK, P.: *Tepelský klášter, Dějiny objektu*. Ze starších stavebně-historických průzkumů je k dispozici pouze stručná archivní rešerše ke kostelu Zvěstování Panny Marie (NOVOSADOVÁ, O.: *Kláster Teplá, okres Toužim*).
- 13 BÄUMLOVÁ, M.: *Nápisy Kláštera premonstrátů Teplá*.

Obr. 1. Teplá (okr. Karlovy Vary). Průčelí klášterního kostela Zvěstování Panny Marie od severozápadu, za ním západní a jihozápadní křídlo prelatury. (Foto K. Nováček, 2010)

a muzea.¹⁴ V souvislosti s postupnou obnovou klášterního areálu od devadesátých let 20. století bylo skutečně několik významnějších výzkumů či průzkumů stavební podstaty konventu. Hlavní pozornost byla věnována průzkumu a obnově historického kanalizačního systému¹⁵ a studní v základech nárožních rizalitů východního křídla konventu.¹⁶ V roce 1997 vyvolala plynofikace konventu první řádný archeologický výzkum. Z řady dílčích výsledků lze za nejdůležitější pokládat nález archeologické situace z počáteční etapy vývoje kláštera pod zatravněnou plochou před západním průčelím prelatury: jednalo se o souvislé vrstvy kovářské strusky, uhlíků a stavebního odpadu, provázené keramikou 13. století, což by bylo snad možné v tomto konkrétním kontextu spojit s činností stavební huti v první etapě výstavby kláštera. Kromě tohoto zjištění byla ověřena existence několika novověkých ohradních zdí a západní okrajové větve barokního odvodňovacího systému.¹⁷

V průběhu let 2003–2006 byl v Teplé realizován rozsáhlý projekt Katedry inženýrské geologie Technické univerzity v Mnichově (SRN) zaměřený na problematiku stavebního kamene. Kromě detailní petrografické analýzy vybraných stavebních částí kláštera a sopek byl v rámci tohoto výzkumu shrnut stavební vývoj areálu a proveden restaurátorský průzkum fasád konventu a prelatury.¹⁸

V roce 2009 dokumentovalo karlovarské muzeum dvě sondy při severní fasádě barokního konventu, kde byly tehdy podniknuty rozsáhlé úpravy terénu spojené s odvodněním.¹⁹

Součásti a metoda výzkumného projektu

Současný archeologický a stavebně-archeologický výzkum v Teplé je součástí projektu *Vzorová obnova NKP Klášter premonstrátů Teplá*, financovaného z prostředků *Integrovaného operačního programu* Ministerstvem kultury. Předmětem památkové obnovy budou některé objekty vnitřního konventu, konkrétně jižní a jihozápadní křídlo prelatury, a jižní a východní křídlo konventu. Počítá se i s vybudováním související infrastruktury. Veškeré archeologické práce jsou striktně prostorově vázány na tento projekt. Naprostá většina výzkumných prací proto byla soustředěna do jižní části areálu a některým klíčovým důležitým částem areálu, především konventnímu kostelu Zvěstování Panny Marie či západnímu křídlu prelatury, mohla být věnována jen omezená pozornost.

Výzkum byl zahájen v letech 2009 a 2010 standardním stavebně-historickým průzkumem vybraných částí kláštera: konventu a prelatury, kočárovny v hospodářském dvoře, torzálních staveb a štolového systému v jižní části areálu a severozápadního křídla hospodářského dvora.²⁰ Pro celý areál byla zpracována rešerše dostupné historické ikonografie.²¹ Průzkumy uvedených staveb byly doplněny podrobnou inventarizací hodnotných architektonických a uměleckořemeslných prvků.²² Souběžně s těmito průzkumy (v dubnu 2010) byla zajištěna i předběžná archeologická sondáž při jihozápadním a jižním křídle prelatury a jihozápadním křídle konventu (sondy I–4/10).²³

Vlastní zjišťovací archeologický výzkum započal 4. 10. 2010, jeho terénní část, probíhající dílem v extrémně

nevhodných klimatických podmínkách, byla striktně časově omezena na dva měsíce. Výzkum byl uskutečněn systémem 70 sond (sondy 5–74/10; obr. 2) o celkové ploše 433,6 m², jejichž umístění bylo zčásti určeno už v zadávací dokumentaci investorem, zčásti bylo modifikováno či řešeno sekvenčně podle vyvíjejícího se poznání areálu, přičemž požadovaná hustota dokumentačních bodů a součet prozkoumané kubatury archeologických souvrství zůstaly zachovány. Byl samozřejmě plně respektován požadavek striktní prostorové vázanosti sond na obnovované budovy a na předpokládaný rozsah jejich nové infrastruktury.

Po zahájení terénního výzkumu byla plocha přiléhající na jihu a východě ke konventním budovám (celkem 5 384 m²) podrobena geofyzikálnímu průzkumu, který zajistil tým RNDr. J. Dohnala z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Neplánovaný posun harmonogramu celého výzkumu do kritických podzimních a zimních měsíců a z toho vyplývající časová tíseň neumožnily dokonale využít výsledků geofyzikální prospekce a v plné míře je ověřit odkryvem. Charakter alespoň některých geofyzikálních anomálií však byl zkoumán sondami otevřenými ještě před zpracováním výsledků prospekce.

Souběžně s terénními pracemi probíhalo v laboratoři Katedry archeologie Západočeské univerzity v Plzni základní konzervační ošetření a evidence movitých nálezů. Zpracování nalezených artefaktů bylo uzavřeno podrobnou deskripcí a orientačním datováním nálezových souborů. Soubory získané výzkumem nelze označit za rozsáhlé ani reprezentativní. Čítají celkem 12 230 keramických zlomků, 1 017 fragmentů skla, 1 023 kovových (převážně železných) předmětů, 122 kamenných artefaktů (v naprosté většině zlomků břidlicové krytiny), 85 zlomků keramické krytiny, 2 dřevěné a jeden kožený artefakt. Z ekofaktů představují nejvýznamnější kategorii osteologické soubory (6 065 zlomků kostí). Poměrně málo jsou zastoupeny uhlíky, zlomky dřeva. Hodnotné a početné jsou naopak soubory vzorků dřeva

14 Dokumentaci prováděl stavební a tesařský mistr Josef Ulrich (podrobně NOVÁČEK, K.; ŠIROKÝ, R. et al.: *Klášter Teplá, nálezová zpráva o zjišťovacím archeologickém výzkumu*, včetně edice těchto pramenů).

15 ŘEHÁK, J.: *Klášter v Teplé*; ŘEHÁK, J.: *Seznámení s historickým podzemím klášterů v Teplé a Plasích*.

16 ŘEHÁK, J. sen.; ŘEHÁK, J. jun.: *Klášter premonstrátů Teplá*.

17 NOVÁČEK, K.: *Klášter Teplá – plynofikace*.

18 LEHRBERGER, G.; GILLHUBER, S. (Hrsg.): *Teplá-Trachyt*, zejména s. 22–43, 158–169.

19 KLSÁK, J.: *Klášter premonstrátů v Teplé*.

20 PANÁČEK, M.; ŠIROKÝ, R.: *Klášter Teplá, čp. 1, Konvent a prelatura*; ŠIROKÝ, R.; STREJC, M.: *Klášter Teplá, ppč. 3/7, Kočárovna*; ŠIROKÝ, R.; STREJC, M.: *Klášter Teplá, ppč. 1, ppč. 3/5, Ohradní zeď areálu*; ŠIROKÝ, R.: *Klášter Teplá, čp. 8., Severovýchodní křídlo hospodářského dvora*.

21 WASKOVÁ, M.; ŠIROKÝ, R.; COUFALOVÁ, L.: *Klášter Teplá, Rešerše historické ikonografie areálu kláštera*.

22 STREJC, M.; ŠIROKÝ, R.: *Klášter Teplá, čp. 1, Prelatura a konvent, Inventarizace*; STREJC, M.; ŠIROKÝ, R.: *Klášter Teplá, čp. 1, Prelatura a konvent, Dílčí inventarizace*.

23 STREJC, M.; ŠIROKÝ, R.: *Klášter Teplá, čp. 1, Konvent a prelatura*.

a sedimentů na dendrochronologickou, antrakologickou a palynologickou analýzu. Tyto vzorky byly zatím podrobeny alespoň základní konzervaci (separace makrozbytků a pylů).

Předběžné datování nálezových souborů podle keramiky dává orientační představu o proporci nálezového fondu z hlediska časového. Pouhých 8 % keramických zlomků pochází ze středověké vývojové etapy konventu, 40 % připadá na raný novověk (16.–18. století), 46 % pak tvoří materiál z 19.–21. století. Přesnější datování je nemožné u 6 % souborů. Z tohoto chronologického rozložení je zřejmé, že výzkum téměř nezasáhl do intenzivně využívaných odpadních areálů středověkého období a zachycené středověké situace byly buď velmi fragmentární, poznamenané radikálními barokními planýrkami, nebo byly nevhodné pro deponování početnějších nálezových kolekcí. Topografie odpadních areálů se však měnila a stupeň dochování mladších stratigrafických úseků s kvalitnějším spektrem nálezů byl výrazně vyšší: v sondách 23/10 a 15/10 tak byly zachyceny výrazné deponie odpadu z 16. až první poloviny 17. století, ze sondy 29/10 pochází reprezentativní nálezový soubor ze 17.–18. století, zatímco nejrozsáhlejší kolekce artefaktů z konce 19. a první poloviny 20. století byly vyzdviženy z navážek na nádvoří prelatury (jen z nejbohatších vrstev 18003, 19003, 38001 a 38003 pochází přes 2 500 keramických zlomků – celá pětina všech keramických nálezů vůbec) a také ze sond 5/10 (5024) a 41/10 (41002).

Po provedení inženýrsko-geologického a hydrogeologického výzkumu, o který byl zjišťovací výzkum na žádost investora dodatečně rozšířen, byl výzkum v květnu 2011 ukončen a veškerá získaná data a základní interpretace byly shrnuty do souhrnné nálezové zprávy.²⁴

Předběžné výsledky výzkumu

Vzhledem k nízkému stavu archeologického poznání tepelské kanonie byla zjišťovací etapa archeologického výzkumu zaměřena zejména na řešení těchto okruhů odborných otázek:

1. holocénní mikrorelief terénu a charakteristika přírodního prostředí před založením kláštera,
2. dynamika změn mikrogeoreliefu v průběhu existence kláštera,
3. prostorové uspořádání a zástavba středověkého konventu,
4. způsob založení, stavebně-technická charakteristika a postup výstavby vrcholně barokních konventních budov,
5. klášterní odvodňovací systém,
6. každodennost premonstrátské kanonie.

Ze strany zadavatele pak byly formulovány konkrétní otázky stavebně-technické, směřující hlavně ke zpřesnění podkladů pro projektovou dokumentaci obnovy historických budov. Získané údaje o rozsahu a charakteru archeologicky hodnotného nadloží poslouží nejen k minimalizaci rizik navazující stavební realizace, ale také k minimalizaci rozsahu předstihového a záchranného archeologického výzkumu, který bude obnovu budov provázet. Do nálezové zprávy byl tak shrnut soubor informací

o stavebně-technickém stavu základů budov, míře jejich narušení, účincích spodní vody a podobně.

Mikrogeoreliéf v předlokačním období a jeho změny v průběhu existence kláštera

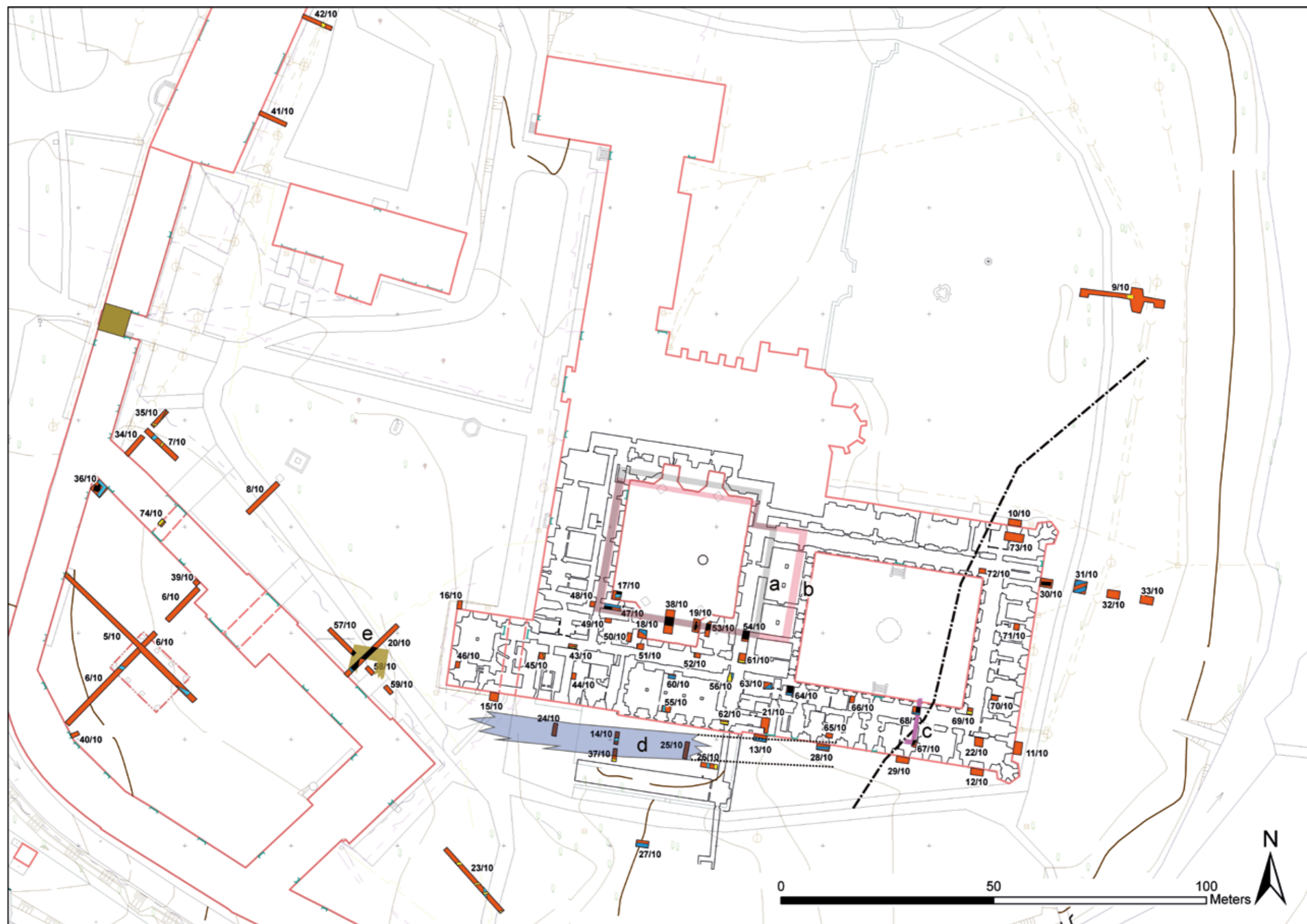
Kanonie byla založena na strategicky výhodném místě – na hraně údolního terasového stupně, který je ze severu, východu a částečně i jihu ohraničen meandrem říčky Teplé. Hydrologické poměry areálu byly zřejmě od nejstarší fáze existence konventu upraveny stavbou rybníka jižně od klášterního areálu (dnešní Starý rybník). Podobně jako v areálech jiných venkovských klášterů konstatujeme také v Teplé dramatický rozdíl mezi reliéfem původního terénu v době před založením kláštera koncem 12. století a reliéfem současným. Sondáží byl upřesněn průběh spodní hrany terasového stupně řeky a hranice trvale zamokřeného aluvia; tato hranice probíhala ve směru severovýchod-západně od sond 29 a 10/10 (ale východně od sondy 68/10) a pak se obloukovitě stáčela k severovýchodu, takže ve vzdálené sondě 9/10 už nebyla zachycena – probíhala východně od ní (obr. 2). Dno nivy v podobě skalní lavice bylo zachyceno v hloubce 4–5 m od současného povrchu, v úrovni mezi 651,4–652,9 m n. m. Směrem k severu, v linii západního okraje nivy (tedy překvapivě po proudu řeky Teplé), skalní podloží mírně stoupalo, poměrně výrazně pak klesalo k východu. Převýšení skalního dna terasového stupně nad bází nivy bylo markantní, mezi sondami 28 a 29/10 činilo asi 225 cm. Západně od hrany terasového stupně se místy v hloubkách 75–120 cm dochoval původní půdní horizont (v sondách 27/10 a 9/10), pokrývající rulové eluvium.

Obecně lze říci, že v areálu kláštera terén před zahájením antropogenních změn stoupal k západu a jihu až k nejvyššímu bodu, který se nacházel na jihozápadním obvodu kláštera, v prostoru dnešního hospodářského dvora. Půdní horizont už nebyl jasně doložen v sondách na hlavním nádvoří. V hospodářském dvoře byly pak získány jasné doklady plošné planýrky, která se musela uskutečnit v průběhu novověku a při níž zanikly všechny středověké situace v tomto prostoru. Podle nálezů dřevěného vodovodního potrubí ze druhé poloviny 16. století v sondě 6/10, v zámrazné hloubce těsně pod současným povrchem, usuzujeme, že snížení terénu zde muselo přesáhnout hloubku 70 cm. Naopak severní část klášterního areálu, konkrétně plocha východně od bývalé stodoly, doznala v průběhu novověku výrazného zvýšení navážkami (přibližně o 180 cm).

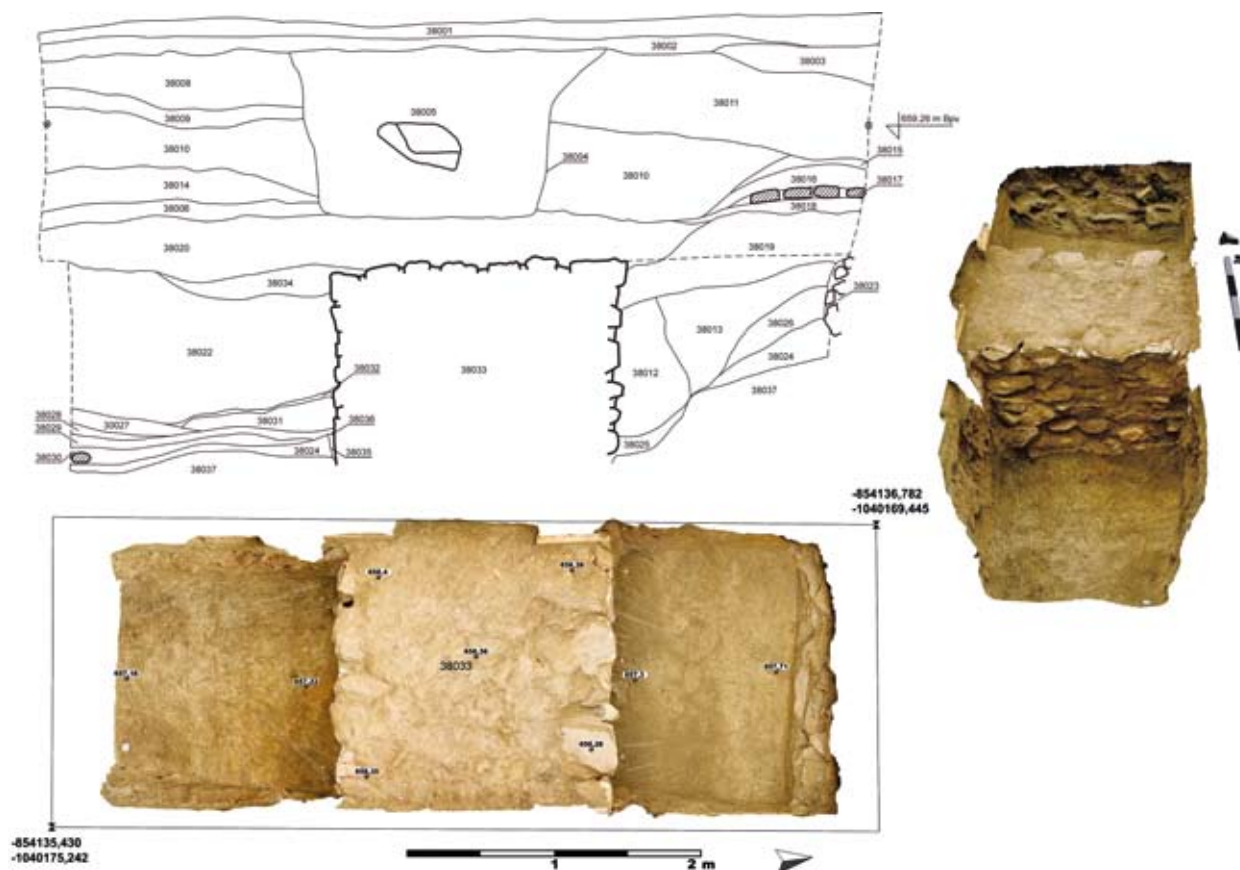
Charakteristiku přírodního prostředí a jeho antropogenních změn bude možné podat po vyhodnocení mimořádně hodnotného souboru archeobotanických a palynologických vzorků z organických, zvodnělých sedimentů v sondách 10–12/10 a 32–33/10.

Nejzávažnější změnou terénu v průběhu vývoje kláštera byla nesporně fluvialní sedimentace v nivě Teplé. Přesnější datování tohoto procesu zatím poskytnout neumíme, nicméně dvě indicie ukazují na to, že akumulace

24 NOVÁČEK, K.; ŠIROKÝ, R. et al., c. d.

Obr. 2. Teplá, klášter. Plán jižní části kláštera s vyznačenými sondami 5–74/10 a interpretací některých nálezových situací: oranžově – plocha sond, černě – středověká zdiva, okrově – negativy středověkých základů, žlutě – novověká a recentní zdiva, modře – kanalizační štoly, čerchovaná čára – rekonstruovaná hrana spodní terasy řeky Teplá, a, b (šedě a růžově) – dvě varianty rekonstrukce obvodu středověkého rajského dvora, c – relikv středověké konventní budovy, d – rekonstrukce příkopu, e – požárem zaniklá stavba (věž?). (Podle zaměření firmy Archetyp-M, doplnili J. Švejnoha a K. Nováček)

Obr. 3. Teplá, klášter. Sonda 38/10 na nádvoří prelatury se základem gotického jižního ramene ambitu – ukázka standardní dokumentace (kreslené profily, plošná fotogrammetrie po úrovních, trojrozměrný digitální model). (Grafické zpracování J. Švejnoha, L. Starková, K. Nováček)

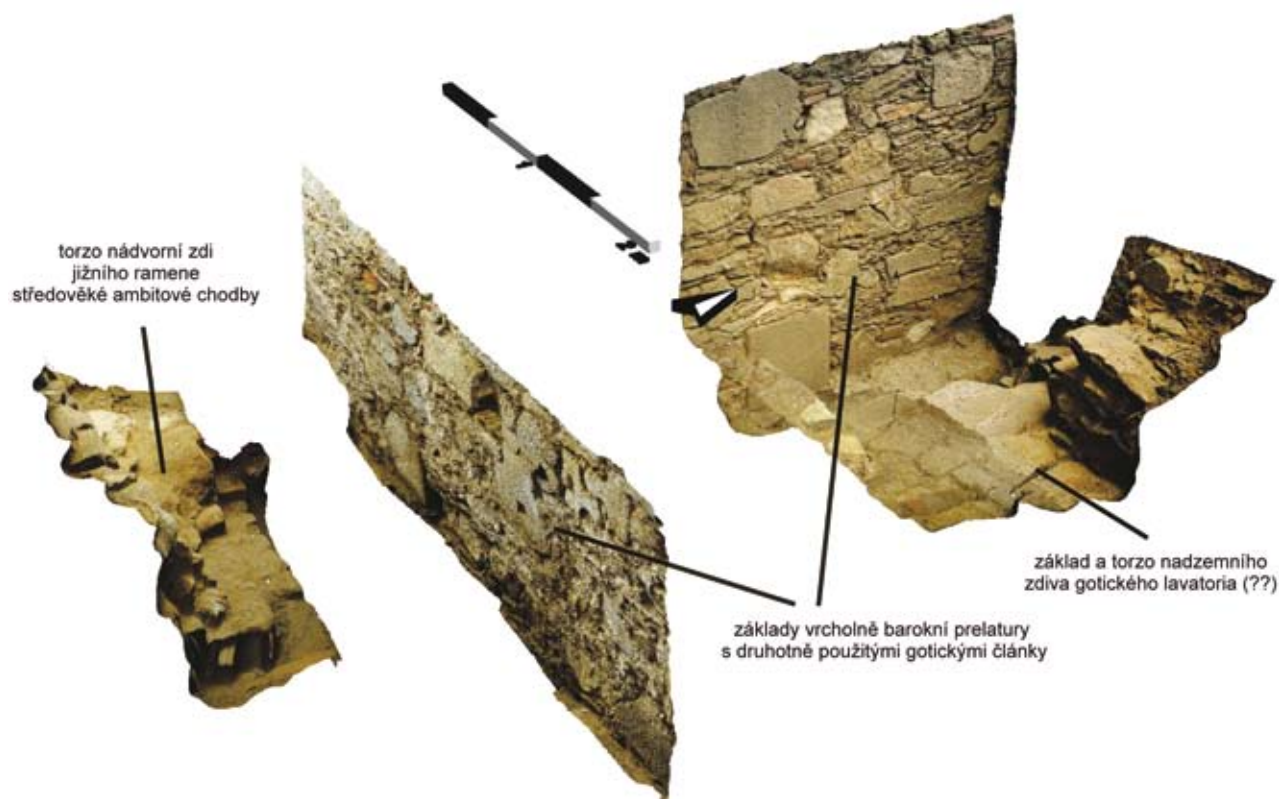
kalů proběhla relativně rychle, zčásti dokonce až po postavení vrcholně barokního konventu. První indicií je stratigrafická situace v sondě 12/10, kde se zdá být výkop pro vrcholně barokní nárožní věž nejstarší stratigrafickou jednotkou; byl vyplněn i překryt silným souvrstvím intaktních kalů. Výjimečně početnější keramické soubory z organogenního jílu 12008, spočívajícího ve výšce 120–200 cm nad skalním podložím, jsou datovány do širokého rozmezí 14.(?) až 18. století. Jedlová deska z téže vrstvy byla dendrochronologicky datována do roku 1690/91,²⁵ což přesně odpovídá době výstavby konventu. Druhou závažnou indicií je haťová komunikace odkrytá v sondě 10/10 v niveletě 653,15 m n. m. (20 cm nad skalním podložím), datovaná dendrochronologicky do období let 1248–1250. Její povrch byl ve druhé polovině 14. až druhé polovině 15. století překryt zhruba 120 cm mocnou vrstvou organického sedimentu, který byl využíván, podobně jako i jinde, jako příležitostný, málo intenzivní odpadní areál. Skladba fluvialních sedimentů v prostoru východně od konventu nebyla jednotná, ani podle makroskopických znaků, ale s určitostí ani geneticky: sediment v sondách 32/10 a 33/10 se odlišoval přítomností ulit sladkovodních mlžů (za informaci děkujeme Mgr. P. Kočárovi), což v tomto prostoru může znamenat pouze existenci vodní nádrže s relativně málo kontaminovanou vodou. Barokní klášterní ikonografie (nákres historického stavu klášterní zahrady s vedutou konventu v pohledu od východu

z roku 1665) umísťuje právě do tohoto prostoru *piscinam conventualem* – tehdy již neexistující součást raně barokní klášterní zahrady, zaniklou při výstavbě vrcholně barokního konventu.

Rozšíření vnitřní klauzury k východu je zřejmě již středověkého původu; podle situace v sondě 68/10 však asi zprvu respektovalo spodní hranu terasového stupně. Není vyloučeno, že při přestavbě konventu po velkém požáru v roce 1611 zástavba expandovala do prostoru nivy, což muselo být spojeno s rozsáhlými úpravami podmáčeného terénu. Výstavba komplexu prelatury a konventu, dokončená roku 1725, přinesla další výrazné změny v terénní konfiguraci: zanikl výše zmíněný klášterní rybník, ležící východně od konventu, a terén kolem budovaného čtyřkřídlého útvaru byl v této době zvýšen navážkami asi o 3 m. Rajský dvůr nového konventu byl navážkou zvýšen až na úroveň podlahy přízemí, tedy zhruba o další 4 m.

Jak prokázala sondáž v prostoru bývalého rajského dvora – barokního dvora prelatury, většina stavebních pozůstatků středověkého konventu, ale zejména veškeré související stratifikace byly velmi důkladně odstraněny a terén byl zasypán 3 m mocným souvrstvím stavební

25 KYNCL, T.: *Výzkumná zpráva č. 014-11* (z téhož posudku, který je součástí závěrečné nálezoové zprávy, pocházejí veškeré uvedené dendrochronologické datace).

Obr. 4. Teplá, klášter. Digitální trojrozměrný model sond 17/10 a 47/10 archeologického výzkumu s interpretací zdí. (Grafické zpracování J. Švejnoha a K. Nováček)

suti. Masivní novověké navýšování terénu bylo zjištěno také podél jižního průčelí prelatury a ve východním sousedství bývalé stodoly. Plocha severovýchodně od konventu (sonda 9/10) se evidentně nacházela již mimo areál středověkého a raně novověkého kláštera. K východu klesající terén zde byl překryt 2–4 m vysokou navážkou teprve na počátku 20. století, v souvislosti s budováním spodního klášterního rybníka a rozšiřováním parku. Materiál navážky pocházel zjevně z výkopu základové jámy pro knihovnu a muzeum (1902–1910) a z odstraňování hřbitovního souvrství při severní a východní straně kostela.

Prostorové uspořádání a zástavba středověkého konventu

Mozaikovitě poznatky o prostorovém uspořádání a stavební podobě středověké kanonie můžeme uspořádat do několika skupin. Souvislejší data se podařilo získat o vnitřním konventu. Nejdůležitějším stavebním reliktem středověké klauzury, který byl výzkumem zachycen, je kamenný základ o tloušťce přes 180 cm, probíhající východozápadním směrem, zjištěný v jižní části dvora prelatury (sondy 38/10 a 19/10; obr. 3). Jeho další průběh k východu se podařilo prokázat v sondách 53/10 a 54/10. Velmi hypoteticky, protože jen v nepatrném torzu, byla stejná zeď rozpoznána západně od nádvoří, v sondě 47/10. Zeď lze nesporně ztotožnit s nádvorní zdí jižního ramene ambitu. Úsek v sondě 47/10 by polohou odpovídal

jihozápadnímu koutu středověkého rajskeho dvora. Zeď byla při barokní přestavbě areálu zachována, ale současně zbavena veškerých navazujících stratifikací, takže rekonstrukce relevantních komunikačních úrovní zůstává zatím pouze spekulací. Výzkum tímto nálezem potvrzuje rozměrovou odlišnost středověké kvadratury od půdorysu vrcholně barokního. Vnitřní obrys středověké kvadratury můžeme v současné fázi poznání rekonstruovat ve dvou variantách: první akcentuje vazbu nádvorní zdi východního křídla konventu na jihozápadní nároží příčné lodi baziliky (obr. 2: a), druhá možnost vychází vstříc pozdně středověkým ikonografickým dokladům (kde je východní křídlo připojeno nárožím k jihovýchodnímu nároží transeptu – veduta z roku 1665) a současně posouvá historickou studnu na dvoře prelatury do ideálního středu středověkého rajskeho dvora (obr. 2: b).

V sondě 17/10 při východním průčelí západního křídla prelatury byl dokumentován další fragment středověkého zdiva, který se zdál vybíhat k východu, do prostoru středověkého rajskeho dvora. Fragment je příliš malý na spolehlivé určení, proto lze jen velmi volně spekulovat například o základu lavatoria (obr. 4).

Poměrně početné pozůstatky předbarokních konstrukcí v podobě negativů zdí orientovaných k hlavním světovým stranám se dochovaly mělce pod současným povrchem suterénů prelatury, jak prokázaly nálezy v sondách 43/10, 45/10 a 52/10. Některé z těchto negativů jsou spolehlivě datovány termínem *ante quem* z příslušných keramických nálezů (například negativ 45009 byl zasypán

v průběhu 15. století), některé z těchto nedochovaných konstrukcí by mohly odpovídat traktové zdi předbarokního jižního a západního konventního křídla, jiné zatím nelze než ponechat bez interpretace.

Gotickou slohovou podobu ambitu přibližují četné tesané architektonické články (segmenty žeber s hruškovcovou profilací, záklenky portálů, válcové přípory a jejich polygonální sokly), druhotně zazděné v základech obou zdí (nádvoří i traktové) barokního ambitu a v základech jižních koutových rizalitů. Většina článků umožňuje datování do doby kolem poloviny 14. století, část by snad mohla patřit ještě do románsko-gotické prvotní výstavby. Distribuce tesaných článků jednoznačně potvrzuje, že gotický ambit přetrvál v relativní celistvosti až do vrcholné barokní výstavby prelatury, byl při její stavbě postupně rozebírán (od roku 1703)²⁶ a stavební materiál byl bezprostředně použit znovu do základů barokního ambitu.

Ještě ve středověku se konvent rozšířil na východ a expandoval k hraně terasového stupně. Svědčí o tom zejména nálezy v sondách 67/10 a 68/10 (obr. 2: c). Severojižně orientovaný kamenný základ 68038 o tloušťce více než 120 cm leží v prodloužení jihovýchodního nároží kamenné zdi, odkryté v sondě 67/10, a příslušnost obou zdí k jedné středověké stavbě je pravděpodobná. Dataci zániku struktury upřesňují keramické soubory z vrstev uložených nad téměř úplně rozebranou zdí 68038 (vrstvy 68002–68006), které lze všechny shodně datovat do 15. století (spíše do jeho druhé poloviny) až staršího 16. století; středověká konventní stavba tedy nemohla být totožná s dvoukřídlou budovou vyobrazenou na vedutě z roku 1665, ačkoli se jí polohou i dispozicí mohla dosti podobat. Izolované stopy středověkých konstrukcí byly zjištěny i západně od popisovaných situací: lze zmínit například severojižní kamenný základ v sondě 64/10 či negativ nárožního(?) pilíře neznámé stavby, dokumentovaný v sondě 21/10, z jehož výplně pochází keramický materiál ze 16. až 17. století.

Pro další úvahy o topografii středověkého konventu v Teplé mají mimořádný význam nálezy v opatské zahradě, jejím západním sousedství a v prostoru hlavního nádvoří, západně od jihozápadního nároží prelatury. Sondami 24/10, 14/10, 37/10, 25/10, popřípadě i 28/10 byl příčně sledován příkop přibližně východozápadního průběhu, který s největší pravděpodobností vymezoval konventní areál od jihu (obr. 2: d). Příčný profil příkopu byl výrazně poznamenán planýrkami, které zasáhly plochu opatské zahrady; jeho šířka určitě přesahovala 6 m a přibližovala se 7–7,5 m, hloubka činila jistě výrazně více než 180–190 cm. Datace objektu zůstává na úrovni prvotní hypotézy, která by měla být ověřována dalším výzkumem. Keramické soubory z výplně příkopu jsou kriticky malé; přesto se datace celkem 7 hodnotitelných souborů (14012, 14007, 14015, 14014, 25025, 25020, 24019) pohybuje ve 13.–14. století, zatímco soubory z bezprostředně nadložních navážek (které vznikly v době, kdy už byl příkop zplanýrován, nebyl povrchově patrný a jeho plocha měla odlišné využití) jsou datovány rovněž do pozdního středověku (14.–15. století).²⁷ Zdá se tedy, že příkop vznikl hned v počáteční etapě existence kanonie a jeho zánik byl spojen se zatím neznámou fází prostorové reorganizace vnějšího konventu, uskutečněnou v průběhu pozdního

středověku. O dalším průběhu opevnění k západu máme určitou stopu v liniové anomálii, získané symetrickým odporovým profilováním. Pokračování k východu neznáme. Lze pouze vyslovit domněnku, že se linie opevnění mohla někde v úseku mezi sondami 28/10 a 29/10 zalamovat k severu a sledovat tak výzkumem identifikovanou hranu mezi terasou a nivou řeky Teplé.

S jižní fortifikační linií nejstarší kanonie může souviset i nálezová situace zachycená v sousedství jihozápadního křídla prelatury (sondy 20/10, 57–59/10). Masivní kamenná zeď či podezdívka (vzhledem k enormnímu množství vypálené omazávky dřevěných konstrukcí) o tloušťce až 3,2 m vytvářela pravouhlé nároží stavby, orientované svými stranami do hlavních světových stran (obr. 2: e). Rozměry stavby nelze rekonstruovat. Nápadný je však stratigrafický předěl mezi sondami 58/10 a 59/10: spáleníštní destrukce v sondě 58/10 je mohutná, zatímco ve vzdálenější sondě 59/10 vyklíňuje, existence stavby zde byla vyloučena. Je tedy možné, že východní obvod stavby probíhal v neodkrytém úseku mezi oběma řezy. V tom případě měl by interiér vymezený masivními zdmi nápadně malé půdorysné rozměry (asi 4 m ve směru východ–západ), což spolu s hypotetickou návazností objektu na polohu a směr příkopu vede k domněnce, že požárem zaniklý objekt mohl být věží – součástí jižní opevňovací linie. Ačkoli z celé popisované situace nepocházejí vůbec žádné datovací artefakty, je zřejmé, že stavba tohoto určení nemohla v této poloze přetrvat do raného novověku, neboť ikonografické doklady dochované od poloviny 17. století dále už dokládají pozdně středověkou fortifikaci kláštera, probíhající přibližně v linii současného vnějšího obvodu areálu.

Výzkum na hlavním nádvoří a v hospodářském dvoře se mimo jiné pokoušel lokalizovat kapli Všech svatých, vystavěnou opatem Benediktem roku 1248, z níž byly ještě v době před 2. světovou válkou dochovány v klášterním muzeu architektonické články.²⁸ V ploše hlavního nádvoří i nádvoří hospodářského dvora se toto úsilí ukázalo být marné, neboť terén včetně středověkého nadloží zde zcela podlehl mladším planýrkám. V sondě 36/10 však byla odkryta základová řádka zdi středověkého charakteru probíhající ve směru sever–jih. Stratifikace odpovídající době existence této stavby se však ani zde nedochovaly, takže datování situace i určení stavby zůstávají otevřené pro další studium.

Torza či nevýrazné indicie středověkých nálezových situací byly dále zaznamenány v sondách 41/10 a 42/10, 7/10, 74/10 a 16/10. Torzo zahloubeného objektu s výplní z první poloviny 13. století v naposled zmíněné sondě jen potvrzuje již dříve konstatovanou výjimečnou archeologickou hodnotu plochy před západním průčelím prelatury, kde jsou dochovány pozůstatky extenzivního sídlištního a výrobního areálu z počáteční fáze vývoje kláštera.²⁹

26 ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 31.

27 Soubor tří novověkých keramických zlomků z vrstvy 14016 ve spodní části výplně příkopu v této souvislosti nepokládáme za hodnověrný.

28 GNIRS, A., c. d., s. 451.

29 NOVÁČEK, K., c. d., s. 3.

Postup výstavby a stavební charakteristika vrcholně barokních konventních budov a kanalizačního systému

Vrcholně barokní stavba konventu a prelatury byla založena, jistě s ohledem na známou geomorfologii, velmi důkladně; jak již bylo řečeno, ve východní části staveniště musela být stavba založena do zvodnělých nivních sedimentů, v západní části se musela vyrovnat s klesajícím povrchem terasy a existencí starších budov.

Výstavba byla realizována postupně v několika etapách. Severní, východní a jižní křídla konventu byla podle písemných pramenů stavěna současně v období let 1690–1701.³⁰ Lze předpokládat, že stavba byla zahájena na severní straně, kde nebylo nutné provádět demolice starších objektů; základy v problematickém úseku podmáčené nivy byly velmi pravděpodobně budovány najednou. Předpokládáme, že s procesem zakládání úzce souvisely hluboké studny v základech nárožních věžic.³¹ V jihovýchodní věžici leží dno studny v úrovni 650,60 m n. m., je tedy zahloubeno do skalního podloží. Hluboké jímky mohly sloužit k odvodnění staveniště. Uvažovat lze i o jejich průběžném odčerpávání čerpacím strojem. Na povrchu nivních sedimentů se místy dochovaly pozůstatky úpravy úrovně staveniště dřevěnými deskami (sonda 12/10) nebo vrstvami kamenů (sonda 10/10). Základové výkopy pro obvodové zdi konventu byly vyhloubeny rychle, bez zajišťování pažením, po němž nebyly zjištěny žádné stopy. Základové zdi byly založeny až na skalním podloží plně vyzděnou základovou řádkou, jejíž niveleta kopírovala stoupající povrch rulové lavice; předpoklad užití dřevěných roštových konstrukcí či pilotáže se výzkumem nepotvrdil. Základové zdivo zcela vyplňovalo výkopy, na rubu byly zaznamenány četné výrazné nepravidlosti, které odpovídaly nerovnostem nestabilních stěn výkopů. Stejným způsobem byly založeny vnitřní příčky budovy. Nad úroveň staveniště byla poté vystavěna vyšší partie pravidelně lícovaných základů z lomového zdiva a terén byl poté dramaticky zvýšen navážkami.

V bezprostřední návaznosti na základy severního, východního a jižního křídla konventu byla pravděpodobně vybudována hlavní část kanalizačních štol, která má charakter konstrukčně a materiálově jednotného stavebního díla.³² Ze situace v sondě 11/10 je zřejmé, že založení štol je výrazně mělčí než základ obvodové zdi konventu. Štola byla zapuštěna přibližně 80 cm pod povrch nivních sedimentů. Její dno tedy zhruba kopíruje původní povrch před vrcholně barokní výstavbou.

Západním křídlem konventu postoupila v roce 1702 nová výstavba do míst, kde se dostávala do kolize s dosud stojící starou konventní budovou středověkého původu. Její demolice byla podle všeho prováděna postupně. Zatímco roku 1702 byly již v kolizním prostoru stavěny sklepy západního křídla, bourání ambitu je výslovně uváděno až v následujícím roce 1703.³³ Patrně současně bylo zakládáno jihozápadní křídlo konventu, v roce 1708 byl již rozestavěn refektář v přízemí. Z výsledků sond provedených v suterénu západní části jižního křídla (sondy 21/10, 56/10, 62–64/10) i v západním (sondy 54/10,

61/10) a jihozápadním křídle (sondy 51–53/10, 55/10, 60/10) konventu vyplývá, že tyto části stavby byly založeny do rozměrné základové jámy či zářezu, který odstranil naprostou většinu starších situací. V uvedených sondách bylo pod podlahovými vrstvami vesměs zaznamenáno skalní podloží; demolice starších struktur byla v těchto místech téměř totální. Obdobný obraz poskytují sondy na dvoře prelatury (17–19/10, 38/10).

Pro poznání koncepce vrcholně barokní přestavby je důležitá situace štol P11 pod jihozápadním křídlem konventu. Tato štola zajišťuje napojení odvodnění jižního křídla prelatury na dříve vystavěný štolový systém pod konventem – ve srovnání s jinými větvemi je proto její průběh poněkud nepravidelný, překonává rovněž značný výškový rozdíl. Z výsledků sondáže i stavebně-historického průzkumu je zřejmé, že byla budována současně se základy jihozápadního křídla konventu. Při její výstavbě někdy v době kolem roku 1704 již tedy muselo být zřejmé, že prelatura nebude budována tak velkoryse jako novostavba konventu. Důvodem výrazného předělu mezi etapami vrcholně barokní přestavby tedy pravděpodobně nebyl nedostatek prostředků nebo ukončení angažmá Kryštofa Dientzenhofera, ale spíše požadavek investora na zakomponování konstrukcí či prostor v západní části komplexu. Lze předpokládat, že právě západní vstupní části staršího objektu se týkaly investice v rámci raně barokních přestaveb a tyto prostory nebyly ještě v prvním desetiletí 18. století dožilé.

Založení sousední části prelatury, tedy jejího jižního (stavěno 1710–1713) a západního křídla (1714–1720), má tudíž odlišný charakter. Podlaha suterénu je položena výrazně výše a na rozdíl od již výše popsaných částí komplexu byly ve větší míře využity starší stavební konstrukce. V největším rozsahu se tak stalo v severní části západního křídla.³⁴ Základ východní obvodové zdi tohoto křídla naopak obsahuje charakteristický podíl druhotně použitých opracovaných prvků. Je zřejmé, že založení této části prelatury se obešlo bez výkopu rozsáhlé základové jámy, již by musela vystoupit většina starších konstrukcí. Návaznost jižního křídla prelatury na starší konstrukce je zřejmá také z výsledků stavebně-historického průzkumu.³⁵ Sondy v této části zaznamenaly základy vyzděné ze smíšeného zdiva s převahou lomových kamenů, bez charakterických druhotně použitých článků. Tyto struktury proto prozatím spojujeme spíše s některou z raně barokních stavebních etap.

30 PANÁČEK, M.; ŠIROKÝ, R., c. d., s. 44–52.

31 Studny nebyly předmětem zjišťovacího archeologického výzkumu. K dispozici je jejich orientační dokumentace: ŘEHÁK, J. sen.; ŘEHÁK, J. jun., c. d.

32 K problematice štol podrobně PANÁČEK, M.; ŠIROKÝ, R., c. d.; ŠIROKÝ, R.; STREJC, M.: *Kláster Teplá, ppč. 1, ppč. 3/5*. Staršího původu je pouze neprůlezná štola přivádějící vodu pod konvent. Propojuje štolu pod konventem s napájecí štolou, která přivádí vodu ze Starého rybníka a která je dnes v jižní části areálu přístupná pouze částečně.

33 ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 31.

34 Tato situace se však již nacházela mimo oblast archeologického výzkumu.

35 PANÁČEK, M.; ŠIROKÝ, R., c. d., s. 37–38.

Obr. 5. Teplá, klášter. Barokní hromosvod v sondě 11/10 dokládá, že Teplá patřila k nejstarším lokalitám, kde byla tato ochrana plánovitě uplatněna. Fakt, že Prokop Diviš, vynálezce bleskosvodu, byl premonstrátským kanovníkem (1720–1765), posouvá tento nález do zajímavých historických souvislostí. (Foto L. Coufalová, 2010)

Jihozápadní křídlo prelatury (stavěno 1717–1721) na starší stavební konstrukce nenavazuje. Výsledky výzkumu dokládají naopak demolici jakýchsi starších objektů. Jižní obvodová zeď křídla je založena do starší zahloubené prostory (sonda 15/10). V dalších sondách na vnější straně (1/10, 16/10) není patrný žádný základový vkop, zdivo těsně vyplňuje základovou jámu.

Důležitým výsledkem zjišťovacího archeologického výzkumu je také identifikace dosud zcela neznámých odvodňovacích štol v západní části areálu (obr. 2). Sondou 5/10 byla zachycena štola probíhající zřejmě diagonálně nádvořím hospodářského dvora ve směru východ–západ. Štoly v této části mají menší rozměry a podle všeho nejsou průlezné. Také výsledky povrchového průzkumu dokládají, že v západní části areálu kláštera je třeba počítat s rozvinutějším štolovým systémem. Na štoly byly nepochybně napojeny záchody v jižním koutě hospodářského dvora, které lze předběžně spojovat s vrcholně barokní přestavbou kláštera.³⁶ Štola severojižního průběhu, zjištěná v úřednických domech v severozápadní části areálu,³⁷ byla zaústěna přímo do mlýnského náhonu. Morfologie terénu před jižní hranicí areálu spolu s výpovědí mapy stabilního katastru z roku 1839 dovoluje vyslovit předpoklad, že před hradbou kláštera se na jižní a západní straně původně nacházel příkop, do nějž původně ústily kanalizační štoly. Vyloučena není ani možnost komplexního řešení odvodu odpadních vod ze západní části areálu. V tom případě bychom v úřednických domech zachycovali páteřní štoly této části systému. Existenci západní

části štolového systému potvrzuje i půdorysný plán vodovodů a kanalizace v klášteře na počátku 19. století.³⁸ Není však příliš přehledný a bez dalšího výzkumu na něm nedokážeme v řadě případů rozlišit vodovodní vedení od kanalizačních štol. Ojediné zmínky v archivních prameňech svědčí o kanálech pod sýpkou³⁹ a na nádvoří hospodářského dvora.⁴⁰

Shrnutí

Tepelská kanonie byla založena na severovýchodním svahu terasy vyvýšené nad ohbím řeky Teplé, která tvořila přirozenou ochranu klášteru z jihovýchodní, východní a severní strany. Na jižní a zřejmě i západní straně byla fortifikace hned v samém počátku existence konventu dotvořena příkopem a hypoteticky též hradbou s hranolovými věžemi, v jejichž konstrukci se uplatnily dřevěné, hlínou omazané části. Konventní budovy, přimykající se

36 Jihovýchodní křídlo hospodářského dvora bylo vystavěno v roce 1725. Srov. ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 41; ŠIROKÝ, R., c. d., s. 6.

37 Komplex tzv. úřednických domů byl k areálu kláštera připojen někdy v období let 1724–1741; ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 42.

38 WASKOVÁ, M.; ŠIROKÝ, R.; COUFALOVÁ, L., c. d., s. 39.

39 ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 30.

40 ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 57.

z jihu k trojlodnímu dvouvěžovému chrámu Zvěstování Panny Marie, byly nejpozději během první poloviny 14. století vybudovány z kamene a opatřeny širokou škálou tesaných architektonických článků; ambitová chodba byla klenuta žebrovou klenbou s hruškovcovými profily, spočívající na válcových příporách s polygonálními soklíky. Uspořádání konventu kolem obdélného rajského dvora s uličkou mezi kostelem a severním ramenem ambitu a se samostatným křídlem vybíhajícím z jižního konce východního křídla k východu (?) připomíná dispozici románsko-gotického Strahova.

Ještě v pozdním středověku byla jižní fortifikační linie zrušena a posunuta dále k jihu, což indikuje značnou prostorovou expanzi kláštera. Raně barokní konvent zachoval své stopy jen v organismu západního a zčásti jižního křídla prelatury. V ostatních částech komplexu podlely středověké a raně barokní nadzemní části staveb výstavbě konventu, uskutečněné *ex novo* podle

jednotného projektu, promyšleně realizovaného v době mezi roky 1690 až 1725. Tato výstavba byla spojena s rozsáhlými úpravami terénu, které přiblížily georeliéf konventu dnešní podobě.

První etapa archeologického výzkumu tepelské kanonie se rozsahem i harmonogramem prací musela podřídit projektovému záměru památkové obnovy klášterních budov v míře, která není při archeologických výzkumech památkových celků u nás obvyklá. Tato omezení však nevedla ke snížení odborného standardu exkavace, o čemž svědčí spolehlivé a reprezentativní poznatky o vývoji klášterního areálu, které jsme se v předběžné formě pokusili nastínit. Aktivní spolupráce s investorem, jak ve fázi přípravy projektové dokumentace, tak během realizace výzkumu naopak otevřela perspektivu cílevědomého využití archeologických dat pro ochranu autentických nálezových situací a konstrukcí při památkové obnově staveb, započaté v roce 2011.

Literatura

- ČECHURA, Jaroslav: Das Stift Tepl in den Jahren 1193 bis 1650, Ein Abriß seiner Wirtschaftsgeschichte. *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien*. 1994, roč. 13, s. 9–24.
- ČECHURA, Jaroslav: Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské. In *Minulostí Západočeského kraje*. 24. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1998, s. 205–225.
- GNIRS, Anton: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad*. Augsburg, Benno Filser, 1932.
- GRASSL, Basil: *Geschichte und Beschreibung des Stiftes Tepl*. Pilsen, Selbstverl., 1910.
- HAUBERTOVÁ, Květoslava: *O nejstarších tepelských listinách*. Plzeň, Státní oblastní archiv, 1981.
- HELMER, Gilbert: Zur Geschichte des Gartens und der Gebäude im Stifte Tepl. In *Zum 700jährigen Todestage des seligen Hroznata des Gründers der Klöster Tepl und Chotieschau (Beiträge zur Geschichte des Stiftes Tepl 1–2)*. Marienbad, Egerland, s. 191–202.
- HLINOMAZ, Milan: *Kláster premonstrátů Teplá, Přehled dějin duchovního fenoménu Tepelska*. Karlovy Vary, Státní okresní archiv Karlovy Vary, 2003.
- HOFFMANN, František: *Soupis rukopisů knihovny Kláštera premonstrátů Teplá 1–2*. Praha, Archiv Akademie věd České republiky, 1999.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století. In *Historická geografie*. 28. Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky, 1995, s. 71–87.
- KARLÍK, Hugo Johann: *Hroznata und die Prämonstratenser-Abtei Tepl*. Pilsen, Selbstverl., 1870.
- KÄUBLER, Rudolf: Ein Beitrag zum Rundlingsproblem aus dem Tepler Hochland. *Mitteilungen der Fränkischen Geographischen Gesellschaft*. 1963, Bd. 10, s. 69–81.
- KUBÍN, Petr: *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha, Vyšehrad, 2000.
- LEHRBERGER, Gerhard; GILLHUBER, Stephanie (Hrsg.): *Teplá-Trachyt. Herkunft, Verwendung, Verwitterung und Konservierung in der Klosteranlage von Teplá in Westböhmen*. München, Bernard Lehrberger & Stephanie Gillhuber, 2007.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha, Academia, 1971.
- NAŇKOVÁ, Věra: Na okraj dvou článků o barokní architektuře v Čechách. *Umění*. 1976, roč. 24, s. 119–147.
- ŘEHÁK, Josef: Seznámení s historickým podzemím klášterů v Teplé a Plasích. In *6. historický seminář Karla Nejdla*. Karlovy Vary, Úřad města Karlovy Vary, 1997, s. 8–15.
- TOTZAUER, Robert: Der Konventsgarten des Stiftes Tepl im 17. Jahrhundert, Ein Beitrag zur Stift Tepler Gartengeschichte. In *Zum 700jährigen Todestage des seligen Hroznata des Gründers der Klöster Tepl und Chotieschau (Beiträge zur Geschichte des Stiftes Tepl 1–2)*. Marienbad, Egerland, 1917, s. 65–80.
- VILÍMKOVÁ, Milada: *Stavitelé paláců a chrámů, Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*. Praha, Vyšehrad, 1986.
- VLČEK, Pavel; SOMMER, Petr; FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, Libri, 1997.
- ZAP, Karel Vladislav: Výlet přes Plzeň do Teplé a jejího okolí. *Památky archaeologické a místopisné*. 1855, roč. 1, s. 21–36.
- ŽEMLIČKA, Josef: Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského, K otázce fyzické kontinuity české šlechty. In *Západočeský historický sborník*. 4. Plzeň, Státní oblastní archiv, 1998, s. 5–39.

Nepublikované zprávy

- BÄUMLOVÁ, Michaela: *Nápisy Kláštera premonstrátů Teplá*. Ústí nad Labem, 2003. Diplomová práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Katedra historie.
- KLŠÁK, Jiří: *Kláster premonstrátů v Teplé, Konvent*. Karlovy Vary, 2009. Nálezová zpráva z archeologického dozoru. Muzeum Karlovy Vary.

- KYNCL, Tomáš: Výzkumná zpráva č. 014-11, Dendrochronologické datování dřevěných prvků nalezených při archeologickém průzkumu v areálu kláštera v Teplé (okr. Cheb). In NOVÁČEK, Karel; ŠIROKÝ, R. et al.: *Klášter Teplá, nálezořová zpráva o zjiřtovacím archeologickém výzkumu (2010–2011)*. Plzeň, 2011, příloha B.
- NOVÁČEK, Karel: *Klášter Teplá – plynořfikace, I. etapa, Zpráva o archeologickém výzkumu (1997)*. Plzeň, 1998. Čj. 15/98. Západočeské muzeum v Plzni, odd. záchranných archeologických výzkumů.
- NOVÁČEK, Karel; ŠIROKÝ, Radek et al.: *Klášter Teplá, nálezořová zpráva o zjiřtovacím archeologickém výzkumu (2010–2011)*. Plzeň, 2011. Katedra archeologie ZČU v Plzni, ZIP o. p. s. Plzeň.
- NOVOSADOVÁ, Olga: *Klášter Teplá, okres Toužim, Kostel Zvěřtování Panny Marie, Dějiny objektu – koncept*. Praha, SÚRPMO, 1981.
- PANÁČEK, Michal; ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 1, Konvent a prelatura, Standardní stavebně-historický průřzkum*. Čj. 69/10. Plzeň, 2010. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ŘEHÁK, Josef: *Klášter v Teplé, Historický odvodňovací a kanalizační systém, Zpráva ze speleologického průřzkumu podzemních částí prelatury, konventu a lékárny*. Božkov, 1991. Česká speleologická společnost – základní organizace 5-01.
- ŘEHÁK, Josef sen.; ŘEHÁK, Josef jun.: *Klášter premonstrátů Teplá, Statické zajiřtění – ověřeni základů konventu*. Semily, 2002. Řehák Josef – SPELEO.
- STREJC, Martin; ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 1, Prelatura a konvent, Inventarizace hodnotných architektonických a uměleckořemeslných prvků v exteriéru*. Plzeň, 2010. Čj. 53/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- STREJC, Martin; ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 1, Prelatura a konvent, Dílčí inventarizace hodnotných architektonických a uměleckořemeslných prvků v interiéru*. Plzeň, 2010. Čj. 61/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- STREJC, Martin; ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 1, Konvent a prelatura, Nálezořová zpráva o zjiřtovacím archeologickém výzkumu, Sondy 1–4/10*. Plzeň, 2010. Čj. 74/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 8, ppř. 3/7, Severovýchodní křídlo hospodářského dvora, Dílčí standardní nedestruktivní stavebně-historický průřzkum, Dílčí inventarizace hodnotných architektonických a uměleckořemeslných prvků*. Plzeň, 2010. Čj. 62/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ŠIROKÝ, Radek; STREJC, Martin: *Klášter Teplá, ppř. 3/7, Kočárovna, Stavebně-historický průřzkum, Inventarizace hodnotných uměleckořemeslných prvků*. Plzeň, 2010. Čj. 68/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ŠIROKÝ, Radek; STREJC, Martin: *Klášter Teplá, ppř. 1, ppř. 3/5, Ohradní zeď areálu na jižní straně a řtolový systém mimo komplex prelatury a konventu, Stavebně-historický průřzkum, Inventarizace hodnotných uměleckořemeslných prvků*. Plzeň, 2010. Čj. 70/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- WASKOVÁ, Marie; ŠIROKÝ, Radek; COUFALOVÁ, Lenka: *Klášter Teplá, Reřerše historické ikonografie areálu kláštera*. Plzeň, 2010. Čj. 35/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ZAHRADNÍK, Pavel: *Tepelský klášter, Dějiny objektu*. Plzeň, 2003. Ing. Jan Anderle – Ateliér historické architektury Plzeň.

Summary

The first stage of surveys in the Premonstratensian abbey at Teplá

Keywords: *Premonstratensians (Norbertines) — archaeology — West Bohemia — Teplá Abbey — historic building recording*

When preparing the project of rehabilitation of convent structures (funded from the EU Integrated Operational Programme), the fact-finding stage of archaeological and architectural-archaeological surveys in the Premonstratensian abbey at Teplá was implemented between 2009 and 2011. Founded in 1193, the monastery throughout its existence significantly influenced the activities in and the look of the cultural landscape in the area of the Teplá Plateau, around the spa of Mariánské Lázně and at the eastern outskirts of the Slavskovský les mountains. The survey's objective was to glean a host of architectural and technical data necessary to prepare the project documents related to the rehabilitation of the historic structures. Owing to the so far considerably limited knowledge of the convent's look before its Baroque transformation, the survey simultaneously aimed at forming a fundamental idea of the development of the monastery's terrain relief, of its space disposition and architectural look till the late 17th century, as well as of the character of founded Baroque convent buildings.

The abbey was situated on the northeast slope of a terrace above the Teplá River's bend that formed the monastery's natural protection from the southeast, east and north. The survey

confirmed that at the very outset of the convent's existence, the fortification on the south and probably on the west side was accomplished by an added moat, as well as, hypothetically, by a rampart with prismatic towers whose structural system included wooden parts coated with clay. As late as the first half of the 14th century, the convent structures embracing the monastery's Romanesque-Gothic Annunciation church from the south were built from stones and provided with a great variety of hewn architectural mouldings that were secondarily utilised in the Baroque convent's foundations. The convent's lay-out around its oblong paradise garden, with the so-called cloister lane between the church and the ambulatory's north flight and with a separated wing running from the east wing's south end eastwards, strongly resembles the arrangement of the Premonstratensian Strahov Monastery.

Still during the late Middle Ages, the south fortification line was abolished and shifted further southwards, thus indicating the monastery's considerable space expansion. The early Baroque convent preserved its vestiges only in the organism of the prelature's west and partly south wings, with the medieval and early Baroque above-ground components of the compound's other sections yielded to the construction of the convent, newly built from the foundation up according to the project implemented between 1690 and 1721. The related extensive land grading got the convent's geographic relief closer to its current condition.

(Translated by Karel Matásek)